

Dr. İlhan KARAKOYUN
Karacadağ Kalkınma Ajansı Genel Sekreteri

Bölgesel Kalkınma ve STK'lar

1. Giriş

Küreselleşme süreci, ekonomik kalkınma ve bölgesel gelişmenin öncü ve itici güçleri olarak yerel ve bölgesel dinamiklerin önemini arttırmış ve kalkınma anlayışında bölgesel kalkınma yaklaşımı ön plana çıkmaya başlamıştır. Bunun sonucu olarak yerel/bölgesel birimler, küresel rekabet açısından birer ekonomik aktör konumuna gelmiştir. Stratejik planlama anlayışıyla yerel kaynaklarını ve potansiyellerini harekete geçirerek belirli sektörlerde uzmanlaşan, diğer bölgelerden farklılaşan ve yatırımcılar için en cazip koşulları sunan bölgelerin, dünya ekonomisinde de diğer bölgelerle karşılaştırıldığında birtakım üstünlük ve rekabet avantajları elde ettikleri gözlemlenmektedir. Şüphesiz, bu üstünlük ve avantajların elde edilmesi kendiliğinden ortaya çıkan birer olgu olmayıp bölgedeki kamu sektörü, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarının (STK) işbirliği ve güç birliği yaparak belirli strateji ve politikalar doğrultusunda organize olmaları ve ortak hareket etmelerinin bir sonucudur.

Ülkemizde, planlı ekonomik kalkınma anlayışının benimsendiği

1960'lı yıllardan beri, bölgesel gelişmeye ve bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarının giderilmesine özel bir önem verilmiştir. Dünyadaki ekonomik konjoktüre paralel olarak ülkemiz ekonomisi de büyük değişim ve dönüşümler geçirmiştir. 1980'lerden itibaren ülkemizde hızlı bir dışa açılma, ekonomi politikalarında yapısal dönüşüm ve uluslararası piyasalara entegre olma süreci yaşanmıştır.

Ancak, elde edilen bütün kazanımlara rağmen, ülkemizde bölgeler

**Bölgesel Kalkınma Ajansları,
“merkezi hükümet ve yerel
yönetim ana yapısının dışında,
çoğunlukla ‘yumuşak’ politika
araçlarını entegre biçimde
kullanarak yerel iktisadi
kalkınmayı destekleyen,
bölgesel bazda yerleşik,
kamu tarafından finanse
edilen kurumlar” olarak
tanımlanmaktadır.**

arası ve bölge içi gelişmişlik farklılıkları bugün de önemli bir ekonomik ve sosyal sorun olarak varlığını sürdürmektedir. Günümüzde, geri kalmış bölgelerimizin yerel kaynak ve potansiyellerinin harekete geçirilerek istihdam düzeylerinin artırılması, işsizliğin azaltılması ve rekabet güçlerinin geliştirilmesi suretiyle bölgeler arası ve bölge içi ekonomik ve sosyal gelişmişlik farklılıklarının azaltılması ve sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesi ülkemizin temel öncelikleri arasındadır.

Bu öncelikler doğrultusunda, yerel katılımı arttıracak, ortak girişim alanlarını geliştirecek ve yerel ekonomik gelişmeye yerel aktörlerin ortak katılımını düzenleyecek yeni yerel yönetim modelleri ile kurumsal yapılara ihtiyaç vardır. Bu ihtiyacı karşılamak düşüncesiyle ülkemizde oluşturulan kurumsal yapıların başında bölgesel kalkınma ajansları gelmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de bölgesel kalkınma yaklaşımındaki değişimin bir sonucu olarak kalkınma ajanslarının kuruluşu ile birlikte bölgesel kalkınmada STK’ların katkısı ve katılımını değerlendirmektir. Bu değerlendirme için, kalkınma ajanslarının karar ve danışma organlarında STK’nın temsil durumu incelenmiştir.

2. Yeni Bölgesel Kalkınma Yaklaşımı

Bölgesel veya yerel kalkınma; sınırları belli bir alanın/bölgenin kapasitesini artırmak ve bu bölgede yaşayanların yaşam kalitelerini ve ekonomik geleceklerini iyileştirmek olarak tanımlanabilir. Bu tür bir tanım, Dünya Bankası, BM, OECD gibi küresel örgütler ile akademisyenler ve uygulamacılar tarafından genel kabul gören bir tanımlamadır (Clark, Huxley ve Mountford, 2010).

Bilindiği gibi, II. Dünya Savaşına kadar devam eden dönemde, kalkınmada devletin rolü ön plana çıkmıştır. Bu dönemlerde, devlet eliyle yapılan büyük yatırımlar sayesinde istikrarlı bir ekonomik büyüme sağlanmıştır. Dolayısıyla, yapılan yatırımlarla bölgeler arasındaki eşitsizlikler en az seviyeye inmiştir. Fakat, bu olumlu tablo savaşın patlak vermesiyle sona ermiştir.

1960’lı yıllarda uygulanan standartlaşmış teşvik sisteminin esas alındığı devlet destekli Keynezyen bölgesel politikalar, dünyada az gelişmiş bölgede istihdam ve geliri arttırmaya yardımcı olsa da, gelişmiş bölgelere kıyasla verimliliği arttırmada etkili olamamıştır (Tutar ve Demiral, 2007). 1970’li yıllarda ise, özellikle az gelişmiş ülkelerin ekonomileri dış şoklara karşı korumasız olduğu için kısmen başarı sağlanan girişimler de başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Daha önce de belirtildiği gibi, artan küreselleşme eğilimi, ekonominin önündeki ulusal engelleri ortadan kaldırırken, aynı zamanda, kamunun ekonomideki rolünün azalması sonucunu doğurmuştur. Bu süreçte devletin ekonomideki denetim olanakları sınırlandığı gibi, özelleştirme uygulamalarıyla özel sektörün hareket alanı giderek genişlemiştir. Bunun sonucu olarak, kalkınma paradigmarıda da önemli değişim ve dönüşümler yaşanmıştır. “Yeni bölgesel kalkınma” olarak değerlendirilen bu yaklaşım “içsel büyüme modeline” dayanmaktadır (Dedeoğlu ve Sertesin, 2011: 2). Yeni yaklaşımda, bölgeler arası eşitsizliklerin azaltılmasında, bölgelerin potansiyelleri ve sahip oldukları varlıklarının değerlendirilmesi önem kazanmaktadır.

Yeni bölgesel kalkınma yaklaşımında; organizasyon açısından, bölgesel nitelik ve yarı özerk yapı; strateji olarak yerel büyümenin güçlendirilmesi ve bölgeler arası rekabet; politika araçları olarak yumuşak, seçici

Küreselleşme ve dünyada yaşanan ekonomik ve sosyal değişimlerin etkisiyle, klasik merkeziyetçi ve hiyerarşi esasına dayanan yönetim biçimlerinin yerini “çok düzelimli/aktörlü yönetim” yaklaşımı almaktadır.

ve proaktif araçlar (ağ oluşturma, danışmanlık, eğitim... vb) öne çıkmaktadır (Halkier, 2006).

Yeni bölgesel kalkınma yaklaşımının en önemli özelliklerinden biri, yerel kalkınmanın kurumsal yapısıyla ilgilidir. Bu kurumsal yapıda merkezi hükümet temsilcileri, meslek kuruluşları, odalar, sendikalar, STK’lar, özel sektör temsilcileri.... vb rol oynamaktadır. Ancak bu birimlerin arasında koordine olmaması halinde, çıkar çatışmaları ortaya çıkabilmektedir. Bu çatışmaların önüne geçecek kurum olarak “Bölgesel Kalkınma Ajansları” gündeme gelmiştir (Apalı, 2009: 8-10).

3. Dünyada ve Avrupa’da Kalkınma Ajansları

Bölgesel Kalkınma Ajansları, “merkezi hükümet ve yerel yönetim ana yapısının dışında, çoğunlukla ‘yumuşak’ politika araçlarını entegre biçimde kullanarak yerel iktisadi kalkınmayı destekleyen, bölgesel bazda yerleşik, kamu tarafından finanse edilen kurumlar” olarak tanımlanmaktadır (Halkier, 2006: 17).

Bölgesel Kalkınma Ajansları, II. Dünya Savaşı öncesinde bölgesel farklılıkları gidermek ve bölgesel kalkınmayı hızlandırmak için geliştirilmiş bir modeldir. İlk Bölgesel Kalkınma Ajansı, 1933 yılında ABD’de Tennessee Valley Authority (TVA) adı altında kurulmuştur.

**Sürdürülebilir bir bölgesel
kalkınma için iyi işleyen bir
yerel kalkınma sistemine
ihtiyaç vardır. Yerel kalkınma
sistemi, ekonomik ve sosyal
kalkınma ve gelişme için
kamu ve özel sektör ile STK'ın
işbirliği ve koordinasyonuna
dayanmaktadır.**

Avrupa'da kalkınma ajanslarının kuruluşu, II. Dünya Savaşı sonrası döneme rastlamaktadır. Bu dönemde, ajanslar, savaşın yıkıcı etkilerini ortadan kaldırmak sanayideki gerilemeyi önlemek amacıyla kurulmuştur. Ajanslara, yıkılan şehir ve bölgelerin yeniden geliştirilmesi görevi verilmiştir. Bu dönemde, ajanslar, savaşın yarattığı acil durumu ortadan kaldırmak amaçlı kısa vadeli çözüm aracı olarak düşünülmüştür (Clark, Huxley ve Mountford, 2010).

Avusturya, Belçika, Fransa ve İrlanda'da 1950'li yıllarda; Almanya, İngiltere, İtalya ve Hollanda'da 1960-70'li yıllarda; Yunanistan, İspanya, Finlandiya ve Danimarka'da 1980'li yıllarda oluşturulmuştur (Arslan, 2008).

Birçok Avrupa ülkesinde 1990'lar da AB'nin artan etkinliği ve rekabet edebilirliği artırmaya yönelik bölgesel kalkınma fonları sayesinde Bölgesel Kalkınma Ajanslarının sayısı hızla artmıştır. Bu dönemde AB tarafından Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Litvanya, Letonya, Polonya, Portekiz, Slovakya, İsveç ve Ukrayna gibi ülkelere Bölgesel Kalkınma Ajansı kurmaları için öneride bulunulmuş, ajansların kuruluş aşamasında finansman ve uzman desteği sağlanmıştır (Karaarslan, 2008).

Günümüzde ulusaltı düzeyde kalkınma stratejilerinin belirlenmesi

ve uygulanması açısından oldukça popüler organizasyonlar olarak görülen kalkınma ajanslarının sayısı konusunda da net bir rakam verilememektedir. Ancak, büyüklükleri, kuruldukları bölgelerin ölçekleri, fonksiyonları ve kuruluş gerekçeleri açısından farklılık gösterse de, dünyada 15.000'i ve Avrupa ülkelerinde 200'ü aşkın kalkınma ajansı bulunmakta ve her geçen gün yeni ajanslar kurulmaktadır (Clark, Huxley Ve Mountford, 2010).

4. Türkiye'de Kalkınma Ajansları

Ülkemizde, planlı ekonomik kalkınma anlayışının benimsendiği 1960'lı yıllardan beri, bölgesel gelişmeye ve bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarının giderilmesine özel bir önem verilmiştir. Hazırlanan bütün kalkınma planlarında bölgeler arası dengesizliklerin giderilmesi öncelikli alanlardan biri olmuş; bölgesel gelişmenin hızlandırılması ve bölgeler arası gelişmişlik farklarının giderilmesi amacıyla bölgesel gelişme planlarının yanı sıra, yatırım teşvikleri, kalkınmada öncelikli yöre (KÖY) politikaları, organize sanayi bölgeleri (OSB) ve küçük sanayi siteleri (KSS) ile kırsal kalkınma projeleri gibi çeşitli kalkınma araçları kullanılmıştır.

Küreselleşme ve Türkiye'nin AB'ye üyelik süreçleri, ülkemizdeki bölgesel kalkınma anlayış ve yaklaşımını değiştirmiştir. Bu değişimin etkisiyle, bölgesel düzeyde rekabet edebilirliğin artırılması, yeni ve yerel yönetim mekanizmalarının geliştirilmesi, bölgesel eşitsizlikleri giderici yeni ve farklı araçların kullanılması gereği Türkiye'nin siyaset ve ekonomi gündeminin ön sıralarına tırmanmaya başlamıştır.

Küresel eğilimlerin ve AB üyelik sürecinin de etkisiyle 2006 yılında TBMM'de kabul edilen 5449 sayılı Kanun ile DPT tarafından yapılan İstatistiksel Bölge Birimleri Sınıflan-

dırmasına dayanılarak toplam 26 bölgede Kalkınma Ajansları kurulmuştur. Ajansların kuruluşunda, Türkiye'nin AB'ne katılım sürecinin itici gücü yadsınamaz (Reeves, 2006).

Kalkınma Ajanslarının kuruluş amacı; "kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliğini geliştirmek, kaynakların yerinde ve etkin kullanımını sağlamak ve yerel potansiyeli harekete geçirmek suretiyle, ulusal kalkınma plânı ve programlarda öngörülen ilke ve politikalarla uyumlu olarak bölgesel gelişmeyi hızlandırmak, sürdürülebilirliğini sağlamak, bölgeler arası ve bölge içi gelişmişlik farklarını azaltmak"tır. Başka bir ifadeyle, kalkınma ajanslarına yüklenen misyonu iki başlık altında toplamak mümkündür: bölgenin rekabet edebilirliğini arttırmak ve bölgeler arası eşitsizlikleri gidermek.

5. Kalkınma Ajanslarında Yönetim ve STK'lar

Küreselleşme ve dünyada yaşanan ekonomik ve sosyal değişimlerin etkisiyle, klasik merkezîyetçi ve hiyerarşi esasına dayanan yönetim biçimlerinin yerini "çok düzelmli/aktörlü yönetim" yaklaşımı almaktadır. Yeni yaklaşım ile birlikte ulusal kurumların yanında, uluslararası kurumlar, bölgeler ve iller farklı yönetim alanları olarak gündeme gelmektedir. Bu durum, kaynakların tahsisi ve karar verme mekanizmaları noktasındaki merkezi hükümetlerin belirleyici rollerini azaltmaktadır. Bunun yerini daha yatay ilişkilerin olduğu ve daha katılımcı mekanizmalar almaktadır. Bu nedenle, kamu hizmetlerinin yürütülmesi sürecinin yerinden tasarlanması ve uygulanması ihtiyacı ortaya çıkmaktadır (Dedeoğlu ve Serteser, 2011; Halkier, 2006).

Günümüzde, yerel kalkınmanın yönetimi için kamu, sivil toplum ve özel sektör arasındaki işbirliği

önemli bir araç olarak değerlendirilmektedir. Klasik merkezden yönetim ile bu işbirliğini gerçekleştirmek olanaklı gözükmemektedir. Apolitik yapılarıyla, kalkınma ajansları, bu işbirliği ve koordinasyonu sağlayabilecek örgütler olarak değerlendirilmektedir (Clark, Huxley ve Mountford, 2010).

5449 sayılı Kanun'da, kalkınma ajanslarının organları; Kalkınma Kurulu, Yönetim Kurulu ve Genel Sekreterlik şeklinde belirlenmiştir. Ayrıca, bölge illerinde Genel Sekreterliğe bağlı Yatırım Destek Ofisleri kurulacağı öngörülmüştür.

Kalkınma Kurulu; Bölgesel gelişme hedefine yönelik olarak; bölgedeki kamu kurum ve kuruluşları, özel kesim, sivil toplum kuruluşları, üniversiteler ve yerel yönetimler arasında işbirliğini geliştirmek ve ajansı yönlendirmek için kurulmuştur. Ajansın kurulduğu illerin dengeli şekilde temsilini sağlayacak yapıda, en fazla yüz üyeden oluşan Kurul, Ajansın tavsiye ve danışma organıdır.

Yönetim Kurulu; Ajansın karar organıdır. Tek ilden oluşan bölgelerde vali, büyükşehir belediye başkanı, il genel meclisi başkanı, sanayi odası başkanı, ticaret odası başkanı ile kalkınma kurulu tarafından özel kesim ve/veya sivil toplum kuruluşlarından seçilecek üç temsilciden; birden fazla ilden oluşan bölgelerde il valileri, büyükşehir belediye başkanları veya büyükşehir olmayan illerde il merkez belediye başkanları, il genel meclisi başkanları ve her ilden birer kişi olmak kaydıyla ticaret ve sanayi odası başkanlarından oluşur. Yönetim kurulun başkanı Vali'dir.

Genel Sekreterlik; Genel sekreterlik Ajansın icra organıdır. Genel sekreterliğin ve yatırım destek ofislerinin en üst amiri genel sekreterdir. Genel Sekreter, Yönetim Kurulu'na karşı sorumludur.

Yatırım Destek Ofisleri; Bölge illerinde, Yönetim Kurulu Kararı ile biri koordinatör olmak üzere, en çok beş uzmandan oluşan yatırım destek ofisleri teşkil edilir.

Ülkemizde kurulan kalkınma ajansları modelinde sivil toplum kuruluşlarına da yönetim ve danışma organlarında temsil ve katılma olanağı tanınmıştır. İstanbul, Ankara ve İzmir dışında her bölge en az iki ilden oluşmaktadır. Bu bölgelerde kurulan kalkınma ajanslarının karar organı olan yönetim kurullarında herhangi bir STK (Vakıf, Dernek, Sendika, Cemiyet, Kent Konseyi) temsilcisi bulunmamaktadır. Bu bölgelerde, kamu kurumu niteliğinde kuruluşlar olarak Ticaret ve Sanayi Odalarının temsilcileri yönetim kurullarında yer almaktadır.

Tek ilden oluşan bölgelerde (İstanbul, Ankara ve İzmir) ise, yönetim kurulunda yer alacak üç üye, kalkınma kurulu tarafından özel kesim ve/veya sivil toplum kuruluşlarının temsilcileri arasında seçilmektedir. Halihazırda, İzmir Kalkınma Ajansı'nın Yönetim Kurulu'nda, Batı Anadolu Sanayici ve İş Adamları Dernekleri Federasyonu Yönetim Kurulu Başkanı; Ankara Kalkınma Ajansı'nın Yönetim Kurulu'nda da, Kariyer Danışmanlığı ve İnsan Kay-

naklarını Geliştirme Derneği'nin Genel Sekreteri üye olarak görev yapmaktadır.

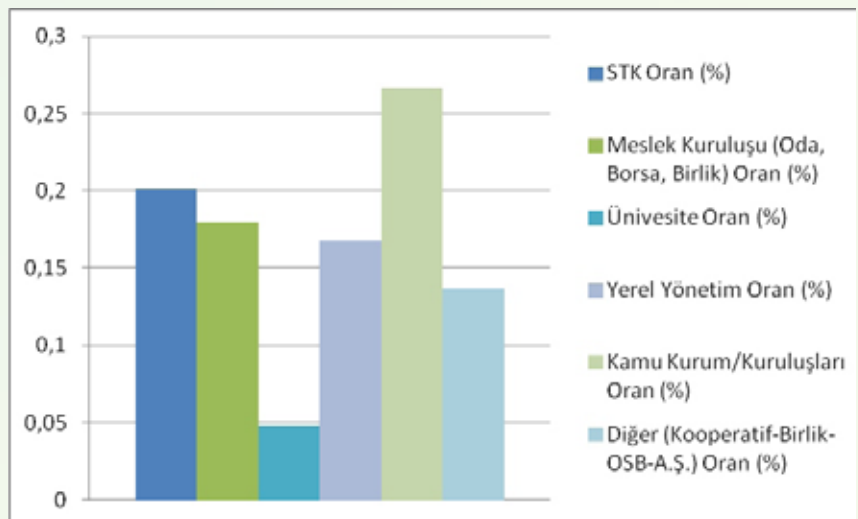
Ajansın tavsiye ve danışma organı olan Kalkınma Kurullarında ise, STK (Vakıf, Dernek, Sendika, Cemiyet, Kent Konseyi) temsilcileri bulunmaktadır. Ülkemizde 26 bölgede kurulan kalkınma ajanslarının danışma organları olan Kalkınma Kurullarının yapısı ve bu Kurul içindeki STK'ların oranına aşağıdaki grafikte yer verilmiştir.

Türkiye'deki 26 Bölgede bulunan Kalkınma Kurullarında % 27'lik payla en yüksek temsile sahip olan kesim kamu kurum ve kuruluşlarıdır. Bunları, % 20'lik payla STK'lar ve % 18 ile meslek kuruluşları takip etmektedir. Yerel Yönetimler ise, % 17'lik bir paya sahiptir.

Kalkınma Kurullarında STK'ların temsili bölgelere göre farklılık göstermektedir. Bölgelere göre Kalkınma Kurullarında bulunan STK oranı aşağıdaki grafikte yer almaktadır.

Yukarıdaki grafikten de görüldüğü gibi, bölgelerin gelişmişlik düzeyi arttıkça, Kalkınma Kurullarındaki STK temsili de artış göstermektedir. Nitekim, STK'ların en yoğun olarak Kalkınma Kurulunda yer aldığı illerin başında % 48'lik oranla İstanbul

Grafik 1: Kalkınma Kurullarının Yapısı

Etkin bir yerel ve bölgesel kalkınma için karar alma ve uygulama süreçlerinin daha fazla yerelleştirilmesi ve bu süreçlere yerel aktörlerin ve dinamiklerin daha fazla katılması gerekmektedir.

gelirken, bunu % 39 ile Ankara ve % 28 ile Çukurova (Adana ve Mersin) takip etmektedir. İzmir ise, % 25'lik oranla 4 ncü sırada yer almaktadır.

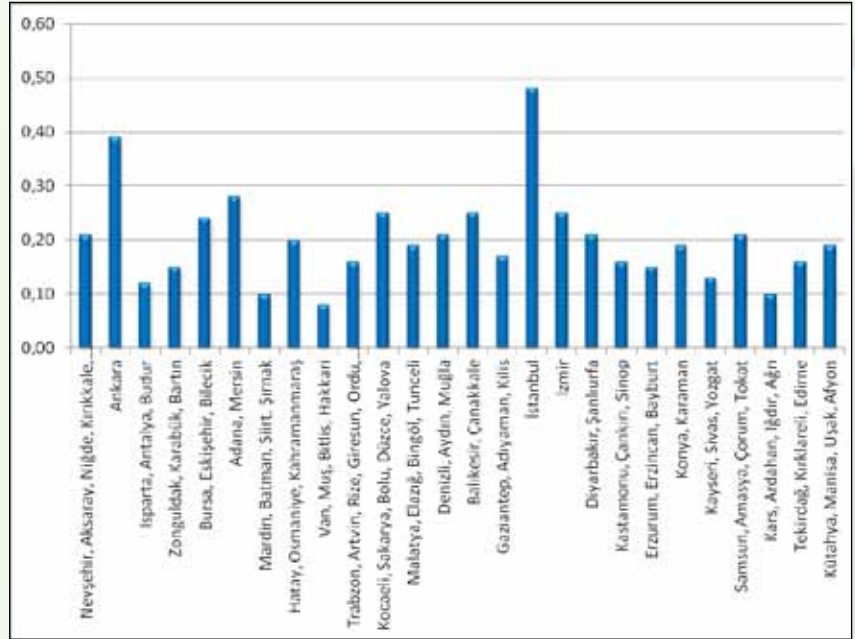
Kalkınma Kurullarında STK temsili- nin en az olduğu bölgeler ise; % 8 ile Van-Bitlis-Muş-Hakkari Bölgesi, % 10 ile Mardin-Batman-Şırnak-Si- irt ve Kars-Ardahan-Ağrı-Iğdır Böl- geleridir.

6. Değerlendirme ve Sonuç

Günümüzde, yerel ve bölgesel kal- kınmanın önemi ve gerekliliği yad- sınamaz. Sürdürülebilir bir bölgesel kalkınma için iyi işleyen bir yerel kalkınma sistemine ihtiyaç vardır. Yerel kalkınma sistemi, ekonomik ve sosyal kalkınma ve gelişme için kamu ve özel sektör ile STK'nın işbir- liği ve koordinasyonuna dayanmak- tadır.

2000'li yıllardan itibaren gerçekle- ştirilen reformlarla önemli bir yapısal dönüşüm sürecine giren ülkemizde kurulan Kalkınma Ajansları, 21 inci yüzyılda potansiyelinin farkına var- mış ve gelişen bir Türkiye için küre- sel rekabette önemli roller üstlene- bilecek birimlerdir.

Grafik 2: Bölgelere Göre Kalkınma Kurullarında Bulunan STK Oranı (%)

Kalkınma Ajansları uygulamasıyla Türkiye’de bölgesel gelişme politi- kalarının belirlenmesi ve uygulan- masında yeni bir mekanizma oluş- turulmuştur. “Bu kurumların aynı zamanda kamu yönetimi açısından da bir yenilik olduğu açıktır. Yapıları ve nitelikleri itibarıyla ne tam kamu ne özel, ne merkezi ne yerel, ne tam kalkınma bankası ne tam kalkınma ajansı konumundadırlar” (Dedeoğlu ve Sertesin, 2011: 13).

Bölgesel kalkınmada yeni kurum- sal yapılardan biri olan kalkınma ajansları, bölgelerde ortak çalışma kültürünün gelişmesine katkıda bu- lunabilir. Bu yönüyle ajanslar, böl- ge aktörlerinin, bölgenin gelişme- si, kalkınması ve rekabet gücünün artırılması yönündeki ortak hedef- lerinin tespit edilmesi ve bu hedef- lerin gerçekleştirilmesi için atılacak

adımların belirlenmesi açılarından bölgelerin “ortak akıl platformu” haline gelebilir. Ancak, bütün bu olumlu düşüncelere ve iyi niyetli ça- balara rağmen, Türkiye halen mer- keziyetçi yönetim yapısını büyük öl- çüde korumakta ve devletin merkezi bürokratik yapısı yerele yetki devri konusunda isteksiz davranmaktadır.

Bu nedenle, etkin bir yerel ve böl- gesel kalkınma için karar alma ve uygulama süreçlerinin daha fazla yerelleştirilmesi ve bu süreçlere ye- rel aktörlerin ve dinamiklerin daha fazla katılması gerekmektedir. Bu yapıldığı takdirde, hem etkin ve hızlı karar alınması, hem de yerel gerek- sinimlere daha uygun politikaların geliştirilmesi mümkün olabilecektir. Etkin ve verimli bir yerel katılım için de sağlıklı ve derinliği olan bir sivil toplumun varlığı yadsınamaz.

KAYNAKÇA

- APALI, Ali. (2009). Bölgesel Kalkınma Ajansları ve İzmir Kalkınma Ajansı Örneği, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi S.B.E. / ARSLAN, G. E. (2008). “Türkiye Açısından ‘Bölge Kalkınma Ajansları’ Uygulamasının Değerlendirilmesi”, Ekonomik Yaklaşım, C. 19, Özel Sayı, ss. 165-182. / CLARK, G., J. HUXLEY ve D. MOUNT- FORD (2010). Organising Local Economic Development: The Role of Development Agencies and Companies, Paris: OECD Publications. / DEDEOĞLU, E. ve S. SERTESIN (2011). “Yeni Nesil Bölgesel Planlama Deneyimi Üzerine Bir Yönetişim Çerçevesi Önerisi”, Ankara: TEPAV Yayını, http://www.tepav.org.tr/upload/files/1302293855-7.Yeni_Nesil_Bolgesel_Planlama_Deneyimi_Uzerine_Bir_Yonetisim_Cercevesi_Onerisi.pdf, 14.08.2011. / DPT (2010). Kalkınma Ajansları İçin Bölge Planı Hazırlama Kılavuzu, Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı. / HALKIER, H. (2006). “Bölgesel Kalkınma Ajansları ve Çok Düzlemli Yönetişim: Avrupa Perspektifi”, Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Ankara: TEPAV ve ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını, ss. 17-28. / KARAARSLAN, G. (2008). Avrupa Birliği ve Türkiye’de Bölgesel Politikalar ve Kalkınma Ajansları. Ankara: Ankara Üniversitesi. / REEVES, T. (2006). “AB ve Türkiye’de Bölgesel Kalkınma”, Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Ankara: TEPAV ve ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını, ss. 39-48. / TUTAR, F. ve M. DEMİRAL (2007). “Yerel Ekonomilerin Yerel Aktörleri: Bölgesel Kalkınma Ajansları”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, C. 2, S. 1, ss. 65-83.